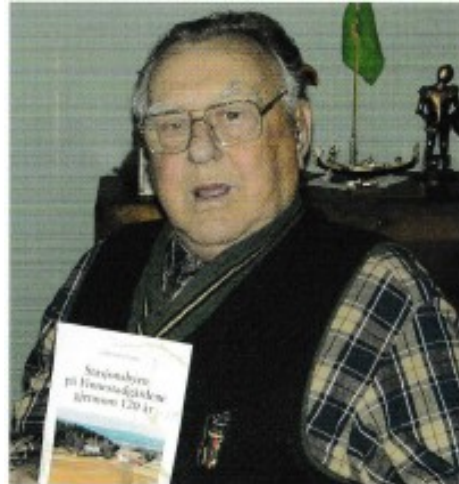


Hakon Koht-Norbye (1924-2007)

Lokalhistorikeren Hakon KohtNorbye var hele livet knyttet til familiegården Skaltorp. Han tok utdanning som agronom og innen skogbruk. Og var bonde og skogbruker hele sitt voksne liv. Allerede i ung alder fattet han interesse for historie, og lokalhistorie spesielt. Hans lyriske åre produserte mange prologer opp gjennom årene til jubileer og arrangementer i organisasjoner innen primærnæringene og lokalsamfunnet, hvor han var engasjert. Han har forfattet flere jubileumsberetninger.

For ettertiden er hans nedtegninger av livet og driften på Skaltorp og i Eidsberg, med nøyaktige beskrivelser av redskap, håndverk og arbeidsmetoder av stor interesse. Blant annet om alle sagbrukene i Eidsberg kommune fra middelalderen, og frem til slutten av forrige århundre. Hans skrivelser om hverdagslivet, hendelser og personer fra mellomkrigsårene og frem til vår tid, er verdifulle nedtegninger av detaljer og den tidens selvfølgheter som snart er glemt. Størst lokalhistorisk betydning har hans fortellinger om hvordan annen verdenskrig påvirket lokalsamfunnet Eidsberg gjennom egne og andres opplevelser, knyttet til historiske hendelser i krigen både lokalt og internasjonalt. Boken "Krigen i Eidsberg" var et viktig bidrag til at han fikk Eidsberg kommune og Eidsberg Sparebanks kulturpris.

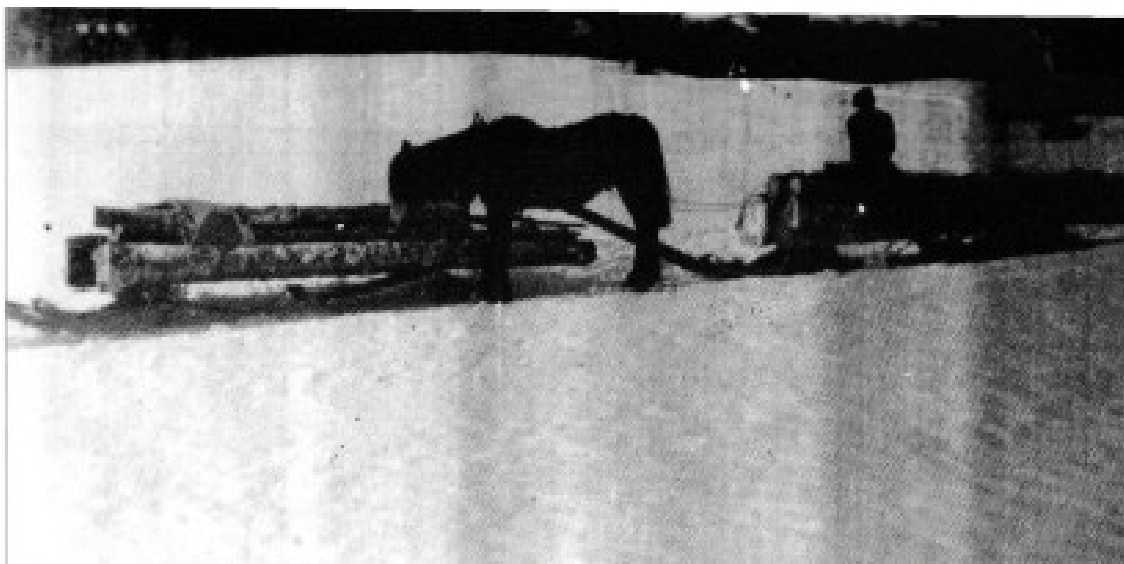
Hans kone Randi har gitt oss noen fortellinger som Eidsberg Historielag har fått lov å dele med leserne.



Hakon Koht-Norbye med en av sine mange beretninger om Eidsberg-bygda. Foto: Tom Helgerud

Geitedoningen

En dag vinteren 1942 kjørte vi tre mann tomreipes til skogs i minus 30. Det blåste og snoa skikkelig den dagen jeg aldri glemmer ... Geitedoningen består av to små sleder, bukken som hestene drar, og geita som er festa med en y-formet kjetting til en krok midt på bukken. Når vi kjørte til og fra skauen uten lass, løftet vi geita opp på bukkene og «gjula» den fast med «gjulekjettingene» på lastebenken på bukken. Vi stramma kjettingene med en «bendebjørn» Det å plassere geita på bukkene var en treningssak, og et «snett». Man skulle ha riktig balanse på geita når man løftet den tunge sleden opp på bukkene. Det var to bøylar



Tømmertransport med hest og geitedoning.

foran på geitemeiene som skulle tres inn på to kroker på spissene av bukkemeiene. Samtidig måtte du passe på at lastebolken sto riktig tvers over, og å holde tømmene i den ene handa. Det var et lite mannsløft å sette på plass geita, som du løfta i sidemeiene. Man trengte både trening og erfaring før en greide det utenom å «tuvle». Når vi kom inn i skogen, holdt vi varmen. Vi satte fra oss geita, og lunna sammen tømmerstokkene som den gang lå spredt blant de stående trærne. Vi laga lunner langs gangstien som vi nå vinterstid brukte som tømmervei. Ujevn og humpete var den. Når vi skulle til å lesse tømmerlass for å «kjøre på laugen» til saga, hekta vi styrekjettingen på geita til kroken på bukken. Vi regulerte lengden etter lengden på de stokkene vi skulle ha på lasset. Vi måtte plassere stokkene med omhu. Meiene var på det bredeste ca. en alen (63 cm) og lastebolken var 105 cm. Lasset måtte være like tungt på begge sider av meiene, ellers ville de smale stedene på sledene velte på den ujevne skogsveien vi kjørte. Når vi var ferdiglessa, brukte vi de to «bendebjønnæne» og "gjula" lasset stramt på bukken, men litt løsere på geita slik at geita kunne bevege seg i det ujevne terrenget. Hvor stort lasset skulle være, så vi an på hestens styrke og hvor kaldt det var. I 30 graders kulde

gikk lassene mye tyngre enn i mildvær, da kunne vi gjerne legge på en stor stokk til.

Denne spesielle vinterdagen utviklet seg til skikkelig snøstorm, tross kulda. Det ble leit både for folk og hester, som skulle dra tømmerlasset tre km på landeveien til saga. På de åpne Kåbbeljordene tok «nordøsten» skikkelig, så kulda sved i nesa og kinnene. På saga ble de dampende hestene våre hvite av is og snø på de minuttene vi brukte på å lesse av tømmeret. Vi grua oss for de fem km vi hadde hjem til gården. Da vi endelig kom i le av skogen ved «Klypen», ba sjefen, han Arne, meg stoppe. «Er du varm på fingra? Jeg tror jeg forfryser mine», sa han. I tillegg til arbeidsvottene, hadde jeg kjørevotter med overtrekk av anorakkstoff. Jeg var varm, og masserte Arnes fingre som begynte å bli hvite. Han fikk låne mine votter, og jeg brukte arbeidsvottene hjem til gården. Da var Arnes fingre i orden heldigvis. Vi ble lenge i stallen, vi måtte vente til vi fikk skrapet av hestene snøen og isen som hadde frosset fast i hårlaget. Gradestokken viste minus 28 da vi gikk inn til sein middag.

Hakon Koth-Norhye

Olaf Rye

Olaf Rye hoppet 9,5 m på ski i Eidsberg 1808, verdens første registrerte hopplengde. Hvem var Olaf Rye, og hvor hoppet han?

En pinlig situasjon, men nyttig

Som deltaker i en turistbuss, ble vi vist utviklingen i hoppporten av Birger Ruud på Kongsberg ski museum. På en plakett sto det at Olaf Rye hadde hoppet 9,5 m i Eidsberg 1808. Alle spurte meg, eidsbergingen, hvem Olaf Rye var og hvor han hoppet. Jeg var like overrasket og uvitende som alle de andre øvre østfoldingene i bussen. Dette syntes jeg var en så pinlig situasjon, at jeg prøvde å finne svar på spørsmålene. Etter to år fikk jeg det nødvendige tipset, slik at jeg nå kan gi et noenlunde korrekt svar.

Olaf Rye 1791-1849

Som andre skipionerer var Olaf Rye telemarking, født i Bø den 16. 1. 1791. Han var en dyktig militær, som ble premierløytnant her til lands i 1809. Han ledet det Telemarkske Regimentet i krigen mot svenskene 1808-1810, og det var da forlagt ved Eidsberg kirke. Her i Østfold fikk han nok av svenskene, slik at han i 1815 vervet seg i den danske hæren. Han nektet nemlig å avlegge ed til svenskekongen! I Danmark ble Rye en kjent og meget dyktig offiser, som hadde mange ærefulle oppdrag. Det var en «ære aa gaa i Ryes brigade», og den var avgjørende for danskenes seier ved Treldekskansen sommeren 1849. Brigaden viste en enestående innsatsvilje under generalmajor Ryes ledelse. I dette slaget falt Olaf Rye den 6. juli nær Frederica. Først ble hesten skutt under ham. Like etter ble han «rammet av dræbende bly». Han ble under store æresbevisninger bisatt på Garnisjonskirkegården i København høsten 1849. Hans død vakte landesorg i Danmark, og i 1876 ble det reist et

minnesmerke over ham i Frederica, og et monument nær der han falt.

Som folkehelt blir han feiret hvert år under festlighetene 5.-6. juli til minne om seieren. Også vi nordmenn satte pris på denne offiseren, han ble nemlig hedret med en plass i hovedstaden, Olaf Ryes plass i Oslo.

Olaf Ryes opphold i Eidsberg

Under krigen med svenskene fra 1807 ble Olaf Ryes telemarske regiment overført til Eidsberg kirke. Kjærkeordet på Lekum, nord for telthuset, ble brukt som samlingsplass for de militære i gammel tid i Eidsberg. Det var trolig her Olaf Rye lå med sitt teleamarske regiment i krigsårene. På nabogården Foss hadde premierløytnant Thams leid ut hovedbygningen som militært lasarett for general Lowsows brigade, høsten 1808 til våren 1810. Etter sigende skulle de sanitære forhold vært redselsfulle. De militære og mange sårede og sjuke soldatene skamferte huset, og dertil rant det blod, urin og magesjuke ned i stubbloftet. Premierløytnant Thams fikk erstatning ved taksten 27. april 1810, men måtte betale 200 kroner av egen pung for å få noen til å ta reparasjonen på grunn av stanken og all urensligheten. Det var ikke noe hyggelig naboskap Olaf Rye og hans menn hadde. Det var særlig dårlig med mat i bygda på den tiden forårsaket av uår, og dertil mange soldater og hester ekstra å fø på. Dette medførte at dødeligheten ble mangedoblet for bygdebefolkningen, men også soldater led sultedøden. Der er usagt hvordan Olaf Rye mistet tre av sine menn rundt årsskiftet 1808-1809, om det var sult, sjukdom eller krigsskader. På Eidsberg kirkegård ble det denne vinteren begravd tre soldater tilhørende det Telemarkske Regiment, ifølge kirkeboka. Det var Ole Olsen (25 år) den 6. desember 1808, Gullik Thommesen (26 år) den 5. januar 1809, og Peder Rolfsen (28 år) den 8. januar 1809.

Drev med skihopping i fritiden, men hvor?

Det må være en skriftlig rapport i forsvarrets arkiver som gir grunnlaget for skimuseene å fremheve Olaf Ryes hopp i

Eidsberg som den første registrerte hoppengde. Mens telemarksregimentet lå i Eidsberg, bygde Rye seg på fritiden en hoppbakke. Der ble det målt krafthopp verden aldri hadde sett maken til, faktisk helt ned mot 12-15 alen. Det gikk mange årtier før rekorden fra 1808 på 9,5 m ble slått. Først i andre halvdel av 1800-tallet viser museene nye rekorder, og etterhvert også navnet på bakkene det ble hoppet i. Hvor Olaf Rye hoppet, er det ingen som vet.

Var det på gården i Lekum eller Foss?

Like nord for den militære samlingsplassen Kjerkejordet og uthusa på Lekum, var det et ravinelandskap med holer og dråg ned mot Lekumelva. En av holene het Ulvestuhol'n, noe som forteller oss at man fanget ulv i Eidsberg før i tiden. Dit var det bare noen hundre meter, og lå lett tilgjengelig til. Der var det i tillegg fredelig, og man kunne usjenert fordrive sine fritidssystemer. Den andre muligheten var lia ned mot Lekumåa, bak dagens grisehus på Foss. Der var det i min barndom en stor skibakke med stillas. For snart 200 år siden var det stor sagvirksomhet der ved Lekumfossen. Saga til premierløytnant Thams var i full virksomhet i 1808. Derfor var trolig lia ned mot Åa opptatt av tømmervelter og plankestabler den gang, både på Foss og Lekums grunn.

Det var nok flere muligheter i lia vest for Foss, men det er lite trolig at soldatene frivillig ville gå forbi det beryktede feltlasarettet der på gården. Dette lasarettet ga nok ikke det rette miljøet til trivsel og velferd som det heter i dagens språkbruk.

Kilder: Arbeiderbladet, Gyldendals leksikon og Eidsbergs gårds- og bygdebøker.

Hakon Koht-Nordbye

Kornhøsting

Hva våre barn/barnebarn har gått glipp av og mistet. Respekten for kornet, og arbeidet fra såing til mjøl.

Fra gammelt av var kornet nærmest hellig, dette livgivende produktet som vokser på jorda vår. Vi har jo i vår barnelærdom lært om Ruth som plukket kornaks i Boas akker en gang i fortiden.

Videre at enkelte forfedre gikk barhodet da de sådde kornet om våren. Selv minnes jeg den respekt man hadde når man sådde, høstet, kjørte inn i hus og tresket kornet.

I dag er det bare min generasjon som kan fortelle om dette. Mange av dagens mennesker aner ikke lenger om fortidens arbeide med dette livgivende kornet. De ser bare de store skurtreskerne og de korn lassene som kjøres til kornsiloene, til fortred for billistene. Disse h.....

s bøndene som hindrer trafikken med sine treskere og traktorer. Folk flest tenker ikke på at bøndene er et nødvendig onde, for at vi skal kunne få kjøpt vårt daglige brød.

I min barndom var det mye barnarbeide på gårdene. Barna var rakstegutter og rakstejenter når man med ljà skulle slå vei rundt kornåkrene. Det var på den tiden da sigd og ljàskur var blitt avlegs. Man hadde utstyrt slåmaskinen med et ekstra sete og avlegger-grind slik at slåmaskinen var blitt et meieapparat man kunne kjøre med hester. Dette lettet skuronnarbeidet enormt. Før man kunne bruke slåmaskinen til å meie en kornåker måtte man ha skåret en bred vei rundt åkeren. Det var tabu og helligbrøde å kjøre hestene og slåmaskinen inn i uskåret åker, det måtte skjæres vei til hestene og slåmaskinen først. Det var da rakstebarnet fikk opplæring. Et mannfolk slo en skåre med ljàen, og vanligvis et kvinnfolk tok opp skåren og bandt kornband av den nedslåtte skåren med halm og aks. Når binderen hadde plukket opp stråene fulgte raksteungen etter med rakeriva. Da måtte alle strå som lå igjen på bakken rakes sammen og overgies binderen, som da tok med oppraket i neste kornband. Ikke et strå eller aks måtte gå til spille. Når veien rundt åkeren var ferdigskåret, og nekene (kornbanda) lagt godt til side for hestebeina, måtte åkeren deles inn i skifter eller røfter.



Med slepetresker tilkoblet traktoren, og med kjerringa på brettet til å knyte sekker, gikk skuronna i en fei

Antall røfter kom an på hvor mange bindere man kunne skaffe. Det burde helst være seks bindere, for at slåmaskinen kunne kjøres kontinuerlig.

Man kunne greie seg med fem, men da måtte de være flyhendte (ekstra raske).

Hver binder måtte ofte ha med seg rakerive, og helst en raksteunge. Vi raksteungene ble således opplært til å rake, men også til å binde. Det var en stor dag da raksteungen var blitt stor nok til å få sitt eget røfte, og være binder.

Etter hvert droppet man riva når man tok opp etter meieapparatet. det var mindre hjelp på gårdene og barna gikk på skolen. Men konkurransen mellom binderne økte. Det var nærmest en skam å ikke bli ferdig med røftet, slik at slåmaskinen måtte stå og vente på at du skulle bli ferdig. Og var du flyhendt ble du straffa. Da ble du bedt om å ta et par band fra han som kom etter deg, og han som var foran deg lot deg ofte få to band ekstra som han lot ligge til den flyhendte. På den måten kunne man holde maskinen i gang med for lite mannskap.

Hvor rask man var kom an på halmens lengde.

Var halmen lang slapp man å skjøte bendillen, noe man helst burde gjøre støtt. Skjøta man ikke

bendillen falt korna fra aksen når man bandt neket. Var halmen tilstrekkelig lang, gikk det som regel bra uten å skjøte bendillen. En flyhendt binder tok opp stråhaugen og bandt neket på veien til neste stråhaug.

Var det mye tistel i åkeren, var det en plage å binde. En høst stakk tistelen meg så mye i tommeltotten at det gikk betennelse i neglerota. Da måtte jeg til doktoren som rev bort hele neglen. Da ble jeg kjørekar resten av skuronna. Det var som å komme fra asken til ilden. Ikke noen på en gård fikk så mye kjeft som kjørekaren. Sjølven som satt på avleggeraset kommanderte stadig. Var det stående var det greit, men var det legde brølte sjølven: "Ikke så fort, smalere, breiere", eller når det gikk riktig galt for ham: "Stopp for f..n!"



Kornnøsting med selvbinder var et stort fremskritt

Når man var sånn tålelig sliten om kvelden etter bindinga, var det ofte å rauke opp alle nekene etter kveldsmaten. Vi kunne jo vente til neste dag for å sette nekene på staur eller hesje opp nekene. Det var det sikreste for avlinga, men også det mest arbeidsomme. Var det godt skuronnvær var det artig å drive med skuren, men var været dårlig kunne det være en stor påkjønning. Å se hveteåkeren begynne å gro på stående strå, var en psykisk påkjønning. Likedan var det å se kornhersjene stå som grønne ormer utover jordene. Det var et forferdelig trist syn. Det var også mye arbeide med å få kjørt alle kornnekene (loa) i hus. Det var spesielle regler for hvordan man skulle legge bort loa inne i låven, i påvente av tresking seinere på høsten. Skulle man legge loa på en høylaue, måtte man legge en tett støe som første lag oppe på høyet. Støa la man i bue ut fra bolken (rekkverket mot laua) til ytterveggene i lauerommet, og før man begynte å legge støa la man presenninger eller store sekker oppe på høyet der man begynte å legge støa ved bolken. Så satte man staen fra

ytterveggene i bue inn mot bolken. De neste lagene var nå nye staer helt til man stanget i taket. Da var loa grei å ta igjen når man skulle treske. Da ble de to underste lagene tatt opp utenfra og inn mot bolken, og kornene som var tråkka løs fra loa sendte til slutt på de store sekkene som ble lagt på høyet ved bolken. Sekkene med løskornet ble så til slutt forsiktig løftet opp i treskeverket. Ikke noe korn måtte gå til spille i høyet. Når man hadde lesset tom en høyvogn under innkjøringa, sopte man løskornet på høyvognbunnen ned på det tette låvegulvet. Disse kornene kunne jo ha rista bort på veien ut til jordene! Typisk den uskrevne loven, intet korn måtte gå til spille.

Treskinga var et slitsomt og usunt arbeide med mye støv og tunge tak. Å sjaue kornsekkene opp trappene i stabburet var en stri tørn med 100 kg-sekken på nakken. I våre dager er det forbudt å ha mer enn 50 kg i sekkene, ja, og kunstgjødsel bare 40 kg. Det er skadelig og farlig å belaste rygg og ben med mer enn 50 kg! Merkelig at jeg lever og går

i mitt åttiende år.

Jeg har derfor opplevd denne utviklingen opp gjennom årene. Opplevd hvordan respekten for kornet minket. Jeg har selv gjort tabben å kjøre traktor og slepetresker i uskåret åker når jeg begynte på et jorde. Det lå mye korn igjen i sporene, etter at jeg hadde kjørt motskåren. Hva skulle man gjøre? Det var bare kona og jeg alene igjen på gården.

Det var en fantastisk opplevelse å kjøre en slepetresker, og la kona knytte sekkene. For en arbeidsbesparelse! Vi slapp å skjære veier før vi kjørte selvbinderen, og dertil alt arbeide med nekene før de var lagt bort i låven. Så slapp vi jo også den støvete treskinga på låven og all sekkebæringa til bingene i bua. Dog var det ingen helgedag å gå de svarte kveldene og reise opp kornsekkene som lå spredt utover jordet etter at vi hadde tresket i fra oss den dagen. Det ble også mange tunge tak når sekkene skulle kjøres til egen tørke eller til siloen på Mysen.

Neste store fremskritt var den dagen det kom selvgående tresker til gårds med korntank, så man slapp strevet med sekkene. Da var det fullkomment. Jeg slapp å ha dårlig samvittighet for å kjøre ned stående åker, treskeren hadde kniven foran seg og treska seg vei rundt jordet på første vendinga. Treskeren tømte kornet direkte i traktorhengeren eller lastebilen som skulle kjøre kornet til gårds, til silo eller mølla.

Dette var noe av hva jeg minnes om utviklingen av korndyrkingen som jeg selv har opplevd. Tror

neppe dagens generasjoner vil oppleve tilsvarende fantastiske utvikling av arbeidsdagen som min generasjon har opplevd.

Mysen 14. januar 2004

Hakon Kont-Norbye



Åse Høitomt binder kornbånd.